



**Aydın Mədətoğlu**  
**Qasımli**  
**filologiya üzrə**  
**fəlsəfə doktoru**

"Şimali Qafqaz Cümhuriyyəti"ni hər yönlü dəstəkləyəcəyinə söz vermişdi. 11 may 1918-ci ildən bu Cümhuriyyət elan edilən kimi bolşevik Rusiyasının bütün etirazlarına baxmayaraq Türkiyə tərəfindən rəsmən tanınmışdı. Həmçinin Azərbaycan "Milli Şurası"nın sədri Məmmədmin

(əvvəli ötən sayımızda)

*Ümumiyyətlə 1914-1918-ci illərdə Türkiyədə bir nömrəli adam sultan deyil, Ənvər Paşa olmuşdu. O dövrdə Osmanlı dövləti ilə bağlı bütün məsələlər onunla razılaşdırılmadan həyata keçirilə bilməzdi.*

*Ənvər Paşa "Turançılıq"ı Türkiyə dövlətinin xarici siyasətinə tətbiq etməklə bu cərəyan çox böyük önəm qazanmış, Türk dövlət və hərbi yetkililəri ilə yanaşı Türk siyasətləri, ziyalıları və mətbuatı da bu siyasəti bəyənmiş və artıq bu ideologiya Azərbaycan və bütün Rusiya Türkləri arasında da geniş yayılmağa başlamışdı. Ənvər Paşa hələ 1915-ci ildə Güney Azərbaycan Türkləri ilə münasibətlər qurmaq və onları təşkilatlandırmaq üçün Miralay Ömər Naci Bəyi təyin etmiş, onun komandanlığındakı birliklər Təbrizdə olmuş və bir müddət orada qalaraq Ənvər Paşanın tapşırıqlarını yerinə yetirmişdilər.*

Çar Rusiyası devrildikdən sonra Ənvər Paşa Qafqazdakı bütün müsəlman xalqların nümayəndələri ilə görüşlər keçirmiş, onların Rusiyaya qarşı təşkilatlanmalarına hər cür yardımda bulunmuşdu. Bu təşkilatlardan biri də "Rusiya Müsəlmanları Türk-Tatar Millətləri Müdafiə hüquq Cəmiyyəti" idi. Adına uyğun olaraq bu cəmiyyət sırf siyasi-hüquq mahiyyətində olub Rusiyadakı Türk əsilli qövmlərin siyasi hüquqlarını müdafiə etmiş və bu hüquqların əldə edilməsinə çalışmışdı. Bu cəmiyyətin qurucularından ən öndə gələnləri Qazanlı Yusif Akçura Bəy və Azərbaycanlı Əlibəy Hüseynzadə "Rusiya Müsəlmanlarının Tələbləri" adlı bir memorandum hazırlayaraq dünyanın müxtəlif ölkələrində yaymış və bir çox Avropa dövlət adamları ilə görüşərək bu "Tələbləri" Rusiya qarşısında qaldırmağı xahiş etmişdilər.

Artıq bir-birinin ardınca Dağıstan, Qazan, Türküstan və Azərbaycan Türklərinin nümayəndə heyətləri ilə görüşən Ənvər Paşa onların istəklərini yerinə yetirməyə təminat vermiş və bu təminatlarını da artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Belə ki, 1918-ci ilin aprel ayının əvvəllərində Batuma gələrək Şimali Qafqazda nümayəndə heyəti ilə görüşən Ənvər Paşa

Rəsulzadənin başçılığı ilə İstanbula gələn nümayəndə heyətini qəbul edən Ənvər Paşa Azərbaycanın istəklərini yerinə yetirməyə söz vermiş, Azərbaycana Türk ordusunun köməyini təmin etmiş, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət Türkiyə olmuşdu.

Ənvər Paşa Bakını azərbaycanlılara qaytarmaq üçün müttəfiqi olan Almanyanın belə öz məqsədləri üçün Batum-Tiflis yolunu tutaraq Türk ordusunun bu yolla hərəkətini da-

Marşal Nuru Paşa və Xəlil Paşanın komandanlığı altında Azərbaycan könüllülərinin də qatıldığı Türk birləşmiş orduları Bakı üzərinə yürüşə başlamış və 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakının müsəlman əhalisinin sevinc gözyaşları içində xilaskar Türk ordusu Bakını azad etmişdi. Azərbaycan milli dövləti öz paytaxtına qovuşmuşdu. Növbə Şimali Qafqaz Cümhuriyyətinin əmniyyətini qorumaq olduğundan Ənvər Paşa Şimali Qafqaz Türk ordusu komandanlığına



vam etdirməsinə mane olmuşdu. Osmanlı-Türk ordusu Terek çayının başlanğıcı olan Tarki dağlarına qədər irəliləmiş, Nuri Paşanın da köməyi ilə ətrafdakı bütün düşmən qüvvələr təmizlənərək Şimali Qafqaz Cümhuriyyətinin də öz normal fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün lazım olan coğrafi ərazi tam təmin edilmişdi.

14 sentyabr 1918-ci ildə

Yusif İzzət Paşanı təyin etmiş, Osmanlı-Türk ordusu Terek çayının başlanğıcı olan Tarki dağlarına qədər irəliləmiş, Nuri Paşanın da köməyi ilə ətrafdakı bütün düşmən qüvvələr təmizlənərək Şimali Qafqaz Cümhuriyyətinin də öz normal fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün lazım olan coğrafi ərazi tam təmin edilmişdi.

*Əslində Ənvər Paşanın planına görə, bu iki dövlət sonra federasiya halında birləşməli və Güney Azərbaycan da bunlara qoşularaq o dövrdəki əhali 20 milyona yaxın böyük bir Türk-İslam dövləti yaranmalıydı. Beləliklə Ənvər Paşa "Turançılıq" ideologiyasının müəyyən bir hissəsinin yerinə yetirilməsinə nail olmuş, Türkiyənin*

*təhlükəsizliyi baxımından zəruri olan böyük bir İslam dövlətinin təməlləri atılmışdı.*

Ənvər Paşanın planına görə, daha sonra Türküstanda da mərkəzi Səmərqənd olacaq bir Türküstan dövləti yaradılacaq və bu Türk dövlətinin birliyi "Turan" ideyasını gerçəkləşdirəcəkdi. Lakin o dövrdə dünyada və Türküstanda baş verən hadisələr Ənvər Paşanın ideyasını həyata keçirməsinə mane oldu. Belə ki o dövrdə Türküstan bir tərəfdən ingilislər, digər

bütün bunların əksi baş verdi, Türkiyə və Almaniya I Dünya müharibəsindən məğlub çıxdılar. Təşəbbüsü tam ələ alan İngiltərə və Fransa Osmanlı ərazilərini öz aralarında bölüşdürərək Türkiyənin içlərinə doğru irəliləmiş, yunan və erməni çətlərini dəstəkləyərək Türkiyədə qətlamlar törətmişdilər.

Türkiyənin I Dünya müharibəsinə qoşulub-qoşulmaması uzun müddət mübahisə mövzusu olmuş və bu gün də olmaqdadır. Bu haqda çoxlu əsərlər yazılmış, hətta Türkiyənin məğlub duruma düşməsi uzun müddət Türkiyə tarixşünaslığında belə Ənvər Paşanın üzərinə yüklənmişdi. Cümhuriyyət dövrü tarixşünaslığı hətta Ənvər Paşanı "Macərapərəst" adlandırmış, bu böyük hərbi dahisinin üzərinə kölgə salmağa çalışmışdır. Fəqət son dövrlərdə tarixi sənədlər əldə edildikcə həqiqətlər üzə çıxmaqda, bu işdə Ənvər, Tələt və Camal Paşaların heç bir suçu olmadığı aşkarlanmaqdadır. Bu məsələ ilə bağlı biz Əhməd bəy Ağaoğlu və Camal Paşanın fikir və mülahizələrinə daha çox inanırıq. Onlara görə, zətən bu müharibə Osmanlı torpaqlarının xristian Antanta dövlətləri arasında bölüşdürülməsi, dünyanın yeni xəritəsinin cızılması üçün başlanmış qanlı bir müharibə idi. Müstəmləkəçi Avropa dövlətləri və çar Rusiyası bir araya gələrək uzun müddət uyquladıqları planı həyata keçirməyə başlamış, dörd bir tərəfdən Osmanlı dövləti üzərinə hücum etmiş və bütün bunlar da azmış kimi bütün Osmanlı təbəələri olan xristianlı-müsəlmanlı xalqları da Türklərə qarşı çevirmiş və beləliklə də 600 illik müəzzəm bir humanist imperatorluğu tarixə gömməyə nail olmuşlar.

*Unutmaq olmaz ki, həm də tarixi hadisələr 'olsaydı'ya görə deyil, 'oldu'ya görə müəyyənləşdiyindən kimin haqlı və ya haqsız olduğunu irəli sürməyin heç bir dəyəri yoxdur. Fakt budur ki, Osmanlı İmperatorluğu I Dünya savaşına girdi və bu savaştan məğlub çıxdı...*

(ardı gələn sayımızda)



# Ulu Turan şəhidi

Quzey Azərbaycanın xilaskarı, vitse-generalisimus Ənvər Paşa